

ՔՆՆԱՐԿՈՒՄՆԵՐ

ՌՈՒՍ-ԹՈՒՐԲԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՄՐՑԱԿՑՈՒԹԻՒՆԸ ՀԱՐԱՒԱՅԻՆ ԿՈՎԿԱՍԻ ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻ ԵՆԹԱՀՈՂՈՒՄ (1990-2020)

ԳՐԻԳՈՐ ԱՐՇԱԿԵԱՆ (garshakyan@mail.ru)

ՍԻԻԶԱՆՆԱ ՄԱՐՏԻՐՈՍԵԱՆ (martirosyansuzie@gmail.com)

ՄՈՒՏՔ

Յօդուածում քննարկում են վերջին 30 տարիներին Ռուսաստան-Թուրքիա աշխարհաքաղաքական մրցակցութեան հիմնական երեսակները, եւ յատկապէս էթնիկ հակամարտութիւնները Հարաւային Կովկասում: Ռուսաստանն ու Թուրքիան էթնօքաղաքական հակամարտութիւններն դիտարկում են որպէս տարածաշրջանում ազդեցութեան հաստատման կարեւոր միջոց եւ դրանք օգտագործում են տարածաշրջանում իրադարձութիւնների ցանկալի ընթացք ապահովելու համար: Այս ենթահոդում առանցքային են արցախեան առաջին (1992-1994), վրաց-աբխազական (1992-1993), ռուս-վրացական հնգօրեայ (2008) եւ արցախեան 44օրեայ պատերազմները (2020), որոնցում Մոսկուան ու Անկարան ունեն հակոտնեայ շահեր:

Վերոնշեալ հակամարտութիւնների վերլուծութիւնը ռուս-թուրքական աշխարհաքաղաքական մրցակցութեան տեսանկիւնից առանցքային նշանակութիւն ունի, քանի որ դրանց բորբոքումը յանգեցրել է տարածքում ազդեցութեան գօտիների վերադասաւորումների մեկնարկին: Աւելին, այդ հակամարտութիւնների կարգաւորման հերթական վերջնարդիւնքից է մեծապէս կախուած լինելու Հարաւ. Կովկասի ուժային նոր համապատկերը:

Յօդուածում ներկայացւում են նաեւ ռուս-թուրքական երկկողմ յարաբերութիւնների զարգացման օրինաչափութիւնները, որոնք աչքի են ընկնում մրցակցութեան եւ համագործակցութեան համադրութեամբ:

ՌՈՒՍ-ԹՈՒՐԲԱԿԱՆ ՇԱՀԵՐԻ ԲԱԽՈՒՄԸ ՀԱՐԱՒԱՅԻՆ ԿՈՎԿԱՍՈՒՄ ԽՍՀՄ ՓԼՈՒԶՈՒՄԻՑ ՅԵՏՈՅ

Խորհրդային Միութեան փլուզումը յանգեցրեց «Սառը պատերազմի» ժամանակաշրջանի կանոնների եւ աշխարհաքաղաքական իրավիճակի կտրուկ փոփոխութեան: Նոր աշխարհաքաղաքական իրողութիւնները ռազմավարական հնարաւորութիւններ ընձեռեցին ուժային նոր հաւասարակշռութեան ձեւաւորման: Այս տեսանկիւնից առանցքային է Հարաւային Կովկասի նշանակութիւնը, որը հանդիսանալով հաղորդակցային կարեւոր

հանգոյց, դարձաւ աշխարհաքաղաքական պայքարի ծաւալման ամենա-
աշխուժ տարածաշրջաններից մէկը:

Ամանդաբար ռուսական շահերի գոտի համարուող այս տարածքում
ԽՍՀՄ փլուզումից յետոյ տեղի ունեցած իրադարձութիւնները տարածա-
շրջան մոտքի հնարաւորութիւն էին ընձեռել Ռուսաստանի Դաշնութիւնից
(ՌԴ) բացի, նաեւ այլ տարածաշրջանային եւ համաշխարհային դերակա-
տարների՝ ի դէմս Թուրքիայի, Իրանի: Սկզբնական շրջանում ստեղծուած
իրավիճակը Անկարային հիմք էր տալիս կարծելու, թէ ՌԴի հարաւային
սահմաններում ձեւաւորուել է ուժային որոշակի դատարկութիւն: Այդ է
պատճառը, որ յետսառըպատերազմեան ժամանակում Անկարան, ձգտե-
լով օգտագործել առաջացած պարապը, առաւել աշխուժ քաղաքականու-
թիւն սկսեց վարել Հարաւային Կովկաս ներթափանցելու եւ այնտեղ դիր-
քաւորուելու ուղղութեամբ¹: Տարածաշրջանը իր ռազմավարական դիրքի
շնորհիւ Թուրքիայի համար աշխարհաքաղաքական եւ տնտեսական հսկա-
յական կարեւորութիւն է առնում՝ դիտարկուելով որպէս իւրատեսակ կա-
մուրջ դէպի Կենտրոնական Ասիայի թիրքական հանրապետութիւններ:

1990ականներին յետխորհրդային տարածքում քաղաքական դատար-
կութիւնը լեցնելու համար ԱՄՆի կողմից առաջ քաշուեց «թուրքական մո-
դէլ»ի գաղափարը, որը միտում էր Թուրքիայի միջոցով իրանական եւ
ռուսական ազդեցութեան թուլացմանը նորաստեղծ ԱՊՀ տարածքում²:
Սկզբնական փուլում Անկարան պանթիւրքիստական հեռահար նպատակ-
ները քողարկում էր նախկին ԽՍՀՄի մահմեդական հանրապետութիւն-
ներում «թուրքական մոդէլի» տարածման անհրաժեշտութեամբ:

Ինչ վերաբերում է ՌԴին, ապա հարակովկասեան տարածաշրջանը
Մոսկուայի կողմից մշտապէս դիտարկուել է որպէս ռուսական կենսական
շահերի գոտի³ եւ առանձայատուկ տեղ է զբաղեցրել պետութեան ար-
տաքին քաղաքականութեան օրակարգում: Այդ էր հաստատում նորան-
կախ ՌԴ արտաքին քաղաքականութեան հայեցակարգը, որում ընդգծուած
էր Հարաւային Կովկասի ռազմավարական կարեւորութիւնը եւ նշում, որ
ՌԴ-ն պէտք է աշխուժ դերակատարութիւն ունենայ տարածքի անվտանգա-
յին եւ տնտեսական յարաբերութիւններում⁴:

¹ Е. Габер, “Политика Турции на Кавказе и в центральной Азии в постсоветский период” (Թուրքիայի քաղաքականութիւնը Կովկասում եւ Կենտրոնական Ասիա-
յում յետխորհրդային ժամանակաշրջանում), *Центральная Азия и Кавказ*,
2011:14(3), էջ 159-70:

² Н. Kramer, “Will Central Asia Become Turkey’s Sphere of Influence?,” *Perceptions: Journal of International Affairs*, March-May, 1996, էջ 1-7:

³ R. Craig Nation, “Russia and the Caucasus,” *Connections*, 2015:14 (2), էջ 1-12:

⁴ R. Allison, “Military Forces in the Soviet Successor States,” *The Adelphi Paper*, Vol. 33, №280, 1993, էջ 1-40:

Յետասուրյապատերազմեան առաջին տասնամեակում ռուս-թուրքական երկկողմ յարաբերութիւններն ունէին մրցակցային բնոյթ, ինչը հիմնականում պայմանատրուած էր Հարաւային Կովկասում նրանց ունեցած մի շարք քաղաքական հակասութիւններով: Հակասութիւնները առնչուած էին արցախա-ադրբեջանական եւ վրաց-աբխազական հակամարտութիւններին, ՌԴի կողմից Վրաստանում եւ Հայաստանում ռազմակայանների հիմնումին: Եկկողմ մրցակցային յարաբերութիւններում լարուածութեան գործոններից էր նաեւ կասպեան ուժանիւթի աղբիւրների երթուղիների վերաբերեալ ունեցած հակոտնեայ դիրքորոշումները: Մոսկուան ու Անկարան ունէին տարբեր պատկերացումներ կասպեան ուժանիւթի աղբիւրները համաշխարհային շուկաներ արտահանելու մասին: Աւելին, Թուրքիան աշխուժ քայլեր էր ձեռնարկում ոչ միայն Հարաւային Կովկասում եւ Կենտրոնական Ասիայում, այլեւ Հիւսիսային Կովկասում, մասնատրապէս Չեչնիայում, եւ ՌԴի թուրքալեզու ժողովուրդներով բնակեցուած այլ տարածքներում իր ազդեցութիւնը հաստատելու համար: Փորձելով հակազդել եւ զսպել Թուրքիայի աճող ներգրաւուածութեանը տարածաշրջանում՝ Կրեմլը, իր հերթին, խաղարկում էր «քրդական քարտը»⁵:

Այնուամէնայնիւ, յետագայում Անկարան, գիտակցելով, որ չունենալով բաւարար քաղաքական եւ տնտեսական ներուժ եւ չհիմանալով այլ արտաքին դերակատարների հետ մրցակցութեանը, վերաճեւեց իր տարածաշրջանային քաղաքականութիւնը եւ ստիպուած էր նահանջել իր յաւակնոտ ծրագրերից Կովկասում եւ Կենտրոնական Ասիայում: Այս ամէնը յանգեցրեց ՌԴի հետ մրցակցութեան մեղմացմանը եւ նախադրեալներ ստեղծեց թուրք-ռուսական յարաբերութիւնների յետագայ զարգացման: 1990ականների կէսերից նոր թափ առաւ երկկողմ-բազմակողմ առեւտրատնտեսական գործակցութիւնը: «Ճամայրուկային առեւտուր»ը, որին փոխարինեց գրանցուած առեւտուրը, թուրքական շինարարական ընկերութիւնների աշխուժ ներգրաւուածութիւնը ՌԴում, ռուսական զբօսաշրջիկների մեծ հոսքը Թուրքիա եւ ուժանիւթի գործակցութիւնը («Երկնագոյն հոսք» գազատար) դարձան 1990ականների ռուս-թուրքական առեւտրատնտեսական համագործակցութեան հիմնական ոլորտները⁶:

Խորհրդային Միութեան փլուզումից յետոյ ռուս-թուրքական յարաբերութիւնների առանձնայատկութիւնը այն էր, որ դրանք ընթանում էին մի կողմից՝ տնտեսական բազմակողմ գործակցութեան, միւս կողմից՝ աշխարհաքաղաքական սուր մրցակցութեան պայմաններում: Հարկ է նշել,

⁵ R. Olson, "Turkish and Russian Foreign Policies, 1991-1997: The Kurdish and Chechnya Questions," *Journal of Muslim Minority Affairs*, October 1998:18(2), էջ 209-28:

⁶ S. Özel, G. Uçar, "The Economics of Turkey-Russia Relations," *Foreign Policy & Security*, July 2019:10, էջ 1-25:

որ յետսառը պատերազմեան տարիներին ռուս-թուրքական աշխարհաքաղաքական մրցապայքարում առաել առանցքային տեղ էին զբաղեցնում արցախեան եւ արեւազական պատերազմները:

ՌԴ-ԹՈՒՐԲԻԱ ԱՇԽԱՐՀԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՄՐՅԱՊԱՅՔԱՐԸ ԱՐՑԱԽԵԱՆ ԵՒ ԱՐԵՎԱԶԱԿԱՆ ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻ ԵՆԹԱՀՈՂՈՒՄ

Աշխարհաքաղաքական մրցակցութեան ժամանակ իրադարձութիւնների ցանկալի ընթացք ապահովելու համար յաճախ են օգտագործում էթնօքաղաքական հակամարտութիւնները: Այս ենթահողում Հարաւային Կովկասում ՌԴ-Թուրքիա մրցապայքարում առանցքային նշանակութիւն ունի արցախեան հակամարտութիւնը, որը դարձաւ այս մրցակցութեան ծաւալման առաջին թատերաբեմը: Արցախեան առաջին պատերազմում Մոսկուան եւ Անկարան ունէին հակոտնեայ շահեր, աւելին, հակամարտութիւնը դիտարկում էին որպէս Հարաւային Կովկասում ազդեցութեան հաստատման կարեւոր լծակ:

Թուրքիան, Ադրբեջանի հետ ունենալով էթնիկ, լեզուական եւ քաղաքական սերտ առնչութիւններ, Հարաւային Կովկասում քաղաքանութեան մշակման եւ իրականացման համար առանցքային էր համարում Ադրբեջանի հետ յարաբերութիւնները: Ճիշտ է՝ սկզբում Թուրքիան փորձում էր անմիջական մասնակցութիւն չունենալ արցախեան պատերազմում, սակայն քաղաքական, դիւանագիտական, ռազմարհեստագիտական եւ նիւթական հսկայական օգնութիւն ցուցաբերելով իր դաշնակից Ադրբեջանին՝ Անկարան ի վերջոյ դարձաւ արցախեան հակամարտութեան անուղղակի մասնակիցը:

1992ի Մայիսին Թուրքիայի եւ ՀՀի յարաբերութիւնները ծայրաստիճան լարուեցին այն պատճառով, որ արցախեան հակամարտութիւնից ՀՀի ուշադրութիւնը շեղելու նպատակով Նախիջեւանի ադրբեջանցիները բախումներ հրահրեցին ՀՀի հետ սահմանին, եւ Թուրքիան յայտարարեց, որ Կարսի 1921ի պայմանագիրն իրենց իրաւունք է տալիս միջամտել հակամարտութեանը⁷: Թուրքիան նոյնիսկ յայտարարեց, որ անհրաժեշտութեան դէպքում պատրաստ է արցախեան հակամարտութեան գօտի տեղափոխել այնքան զինուոր, որքան կը խնդրի Ադրբեջանի կառավարութիւնը⁸: Դրան ի պատասխան, ԱՊՀ հաւաքական զինուած ուժերի հրամանատար զօրավար Եւգենի Շապոշնիկովը յայտարարեց, որ «Թուրքիայի ներխու-

⁷ Գ. Արշակեան, *Թուրքիայի փարաճաշրջանային քաղաքականութիւնը Հարաւային Կովկասում «Արդարութիւն եւ Զարգացում» Կուսակցութեան իշխանութեան շրջանում*, Երեւան, Արտագերս, 2019, էջ 47:

⁸ Г. Демоян, *Турция и Карабахский конфликт в конце XX – начале XXI веков. Историко-сравнительный анализ*, Авторское издание (Թուրքիան եւ ղարաբաղեան հակամարտութիւնը Ի. վերջ-ԻԱ. դարերի սկզբին. պատմահամեմատական վերլուծութիւն), Երեւան, հեղինակային հրատ., 2006, էջ 128:

ժամը կարող է յանգեցնել երրորդ համաշխարհային պատերազմի»⁹: Այս ենթահողում յատկանշական էր ՌԴ պաշտպանության նախարար Պաւլ Գրաչովի եւ ՌԴ նախագահ Բորիս Ելցինի ներկայացուցիչ Գենադի Բուրբուխի այցը ՀՀ, որի նպատակը հայ-թուրքական սահմանը պաշտպանելու եւ Թուրքիայից եկող վտանգը ետ մղելու Մոսկուայի պատրաստակամութեան վերահաստատումն էր¹⁰: Այցից յետոյ Անկարան ստիպուեց մեղմացնել թուրքական աշխուժութիւնը հակամարտութեան նկատմամբ:

ՌԴ-Թուրքիա աշխարհաքաղաքական մրցակցութեան տեսանկիւնից յատկանշական է Թուրքիայում ՌԴ դեսպան Ալբերտ Չեռնիշեւի 1993ի Ապրիլին թուրքական լրատոամիջոցներին տուած հարցազրոյցը, որում նա նշել է՝ «*ոմանք կարծում են, որ Թուրքիան պէտք է լցնի դադարկութիւնը, սակայն դադարկութիւն գոյութիւն չունի: Ռուսաստանը խորը պայքարական, տնտեսական եւ քաղաքական շահեր ունի տարածքում*»¹¹: Ռուս-թուրքական մրցապայքարը անլի խորացաւ, երբ ՌԴն 1993ին առաջարկեց ԼՂ հակամարտութեան գոտում տեղակայել իր խաղաղապահները, ինչին անմիջապէս յաջորդեց Թուրքիայի յայտարարութիւնը, որ նման դէպքում Թուրքիան եւս կ'ուղարկի իր խաղաղապահներին¹²:

1994 Յունիսին արցախեան հակամարտութիւնում Անկարայի դիրքորոշումները վերստին կոշտացան, երբ Թուրքիայի սպայակոյտի պետ զօրավար Դոդան Գիւլէշը յայտարարեց, որ ադրբեջանական բանակին աջակցելու համար պատրաստ է թուրքական զօրքեր ուղարկել: ՌԴ պաշտպանութեան նախարար Գրաչովը, իր հերթին, անմիջապէս հակադարձեց՝ նշելով, որ ՌԴն թոյլ չի տայ թուրքական բանակի միջամտութիւնը՝ յաւելելով, որ «*Ռուսաստանն իր սեփական շահերն ունի Ադրբեջանում*»¹³:

Արցախեան հակամարտութիւնում Անկարայի եւ Մոսկուայի միջեւ մրցակցութիւն կար հակամարտութիւնում որպէս միջնորդ հանդէս գալու հարցով: Թուրքիան աշխուժ քաղաքականութիւն էր վարում արցախեան հակամարտութեան բանակցային գործընթացում ընդգրկուելու համար:

⁹ W. Hale, Turkey, the Black Sea and Transcaucasia, In *Transcaucasia Boundaries*, New York, St. Martin's Press, 1996, էջ 64:

¹⁰ Th.D. Waal, *Black Garden: Armenia and Azerbaijan through Peace and War*, NYU Press, New York and London, 2003, էջ 203:

¹¹ F. D. Pau, *Политика Турции в Закавказье, Спорные границы на Кавказе*, (Թուրքիայի քաղաքականութիւնը Կովկասում. վիճելի սահմաններ Կովկասում), Մոսկուա, Весь Мир հրատ., 1996:

¹² S.G. Harris, *The Russian Federation and Turkey, Regional Powers Rivalries in the New Eurasia: Russia, Turkey, and Iran*, Routledge, Armonk-London, 1995, էջ 18:

¹³ О. Коджаман, *Южный Кавказ в политике Турции и России в постсоветский период* (Հարաւային Կովկասը Թուրքիայի եւ Ռուսաստանի քաղաքականութեան մէջ յետխորհրդային շրջանում), Մոսկուա, 2004, էջ 119-20:

Պարզ է, որ Մոսկուայի համար դա ընդունելի չէր եւ վերջինիս յաջողուեց զսպել Անկարային եւ վերապահեց նրան միայն երկրորդական դեր¹⁴:

Պատերազմում հայկական կողմի յաղթանակը, ինչպէս նաեւ Մոսկուայի միջնորդութեամբ 1994ին զինադադարի հաստատումը յանգեցրեցին տարածքում ՌԴի ազդեցութեան ամրապնդմանն ու հեղինակութեան բարձրացմանը: Ռուսական ներկայութեան ամրապնդումը մեծապէս մտահոգում էր թուրքական ռազմական շրջանակներին: Այս առումով յատկանշական է 1994ի կէսերին Թուրքիայի զինեալ ուժերի պետ Գիւլէշի յայտարարութիւնը, թէ՛ Կովկասում եւ Ղրիմում իր քաղաքականութեան հետեւանքով ՌԴն աւելի մեծ սպառնալիք է Թուրքիայի համար, քան «Սառը պատերազմ»ի ողջ ժամանակում¹⁵:

Արցախեան առաջին պատերազմին զուգահեռ ռուս-թուրքական աշխարհաքաղաքական պայքար էր ընթանում նաեւ արխազական մարտադաշտում, որտեղ եւս Մոսկուան եւ Անկարան ունէին հակասող շահեր եւ հետաքրքրութիւններ: Իր դիրքի շնորհիւ Արխազիան մշտապէս աշխարհաքաղաքական եւ ռազմավարական մեծ կարեւորութիւն է ներկայացրել Ռուսաստանի համար եւ հենց այստեղ է Մոսկուան տեղակայել ռուսական ռազմական ստորաբաժանումներ՝ ապահովելով իր ներկայութիւնն ինչպէս տարածաշրջանում, այնպէս էլ Սեւ Ծովում: Յատկանշական է նախարար Գրաշովի յայտարարութիւնը, որ «*Ռուսաստանն Արխազիայում ունի որոշակի ռազմավարական շահեր եւ քայլեր կը ձեռնարկի ապահովելու ռուսական զօրքերի ներկայութիւնը, քանի որ հակառակ պարագայում Ռուսաստանը կը կորցնի Սեւ Ծովը*»¹⁶: Աւելին, Արխազիան սահմանակից է ՌԴի կազմում գտնուող հիւսիսկովկասեան հանրապետութիւններին, հետեաբար տարածաշրջանում անկայուն եւ պայթունաւտանգ իրավիճակը լուրջ սպառնալիք է ապակայունութեան պատճառ կարող էր հանդիսանալ ՌԴի մաս կազմող տարածքների համար եւս¹⁷:

Պատերազմի սկսուելուն պէս ձեւատրուել էր կամատրական հզօր շարժում ՌԴից, մասնատրապէս Հիւսիային Կովկասից, դէպի Արխազիա: Պատերազմի սկզբում, երբ վրացական բանակը զգալի յաջողութիւններ էր գրանցում, Արխազիայի նախագահ Վլադիսլաւ Արժինբայի արտերկրում ապրող բոլոր արխազներին եւ հիւսիսկովկասեան ժողովուրդներին

¹⁴ Z. Brzezinski, P. Sullivan, *Russia and Commonwealth of Independent States: Documents, Data, and Analysis*, Routledge, New York, 1997, էջ 145-46:

¹⁵ E. S. Cornell, "Turkey and the Conflict of Nagorno Karabakh: A Delicate Balance," *Middle Eastern Studies*, January 2018:34(1), էջ 51-72:

¹⁶ M. Smith, "Pax Russia's Monroe Doctrine, Whitehall Paper Series," *Royal United Services Institute for Defence Studies*, January 1993, էջ 54:

¹⁷ N. Akaba, "The North Caucasus Factor in the Abkhaz-Georgian Armed Conflict of 1992-1993. The North Caucasus Factor in the Georgian-Abkhaz Conflict Context," *International Alert*, July 2012, էջ 25-32:

դիմումով ձեատրուեց Կովկասի Լեռնական Ժողովուրդների Համադաշնությունը¹⁸։ Իրավիճակը ծայրաստիճան լարուեց, երբ ՌԴ-ի մաս կազմող հիսիսկովկասեան հանրապետությունների առաջնորդները իրենց աջակցությունը յայտնեցին համադաշնութեանը, իսկ Բաշկիրիայի իշխանությունները պահանջեցին Վրաստանից դուրս բերել զորքերը Աբխազիայից՝ սպառնալով համարժեք միջոցներ կիրառել¹⁹։ Ստեղծուած վտանգաւոր պայմաններում ՌԴ-ն ստիպուած էր քայլեր ձեռնարկել՝ կանխելու տարածքին սպառնացող ապակայունացման վտանգը։ Բացի այդ, վրաց-աբխազական հակամարտութիւնում Մոսկուան, ձգտելով ստանձնել միջնորդի դեր, նպատակ ունէր իր ներկայութիւնը մեծացնելու Վրաստանում եւ բացառելու այլ դերակատարների մուտքը տարածաշրջան։

Ինչ վերաբերում է Թուրքիային, ապա պաշտօնական Անկարան վրաց-աբխազական պատերազմի սկզբում բաւական բարդ կացութեան մէջ էր յայտնուել։ Մի կողմից՝ Թուրքիայի համար կարեւոր էր Վրաստանը, որը առանցքային պետութիւն էր Անկարայի տարածաշրջանային քաղաքականութեան մէջ եւ կապող օղակ՝ Թուրքիայի եւ Ադրբեջանի միջեւ։ Միա կողմից՝ Թուրքիայում ապրում է շուրջ 500,000 էթնիկ աբխազ²⁰, իսկ վրաց-աբխազական պատերազմի սկսուելուն պէս՝ Թուրքիայում աշխուժացաւ հիսիսկովկասեան, մասնատրապէս աբխազական եւ չերքէզական համայնքների գործունէութիւնը, ինչի արդիւնքում թուրքական հասարակութիւնը վրաց-աբխազական հակամարտութիւնում ունեցաւ աբխազամէտ դիրքորոշում։ Աբխազական համայնքի լոբբիստական աշխատանքի շնորհիւ Անկարան հակամարտութեան սկզբում հանդէս չէր գալիս վրացամէտ քաղաքականութեամբ, ինչի արդիւնքում թուրք-վրացական յարաբերութիւններում լարուածութիւն գրանցուեց²¹։

Այնուամէնայնիւ, ՌԴ-ի տարածաշրջանում ազդեցութեան վերականգնման յաջողութիւնների յենքին, Թուրքիան 1993-94ից սկսեց բարելաւել իր քաղաքականութիւնը Վրաստանի հանդէպ՝ սատարելով նրա տարածքային ամբողջականութեանը։ Սա պայմանաւորուած էր նաեւ այն հանգամանքով, որ Թուրքիան մի շարք նախագծեր ունէր Վրաստանի հետ՝

¹⁸ O. Cem, "The Unity of the North Caucasian Peoples: The Case of the Confederation of the Peoples of the Caucasus," *Perceptions: Journal of International Affairs*, June-August 1999:4, էջ 126-48:

¹⁹ Արշակեան, էջ 51:

²⁰ E. R. Eissler, "Can Turkey De-isolate Abkhazia?," *Turkish Policy Quarterly*, Fall 2013:12(3), էջ 125-35:

²¹ M. Çelikpala, "From Immigrants to Diaspora: Influence of the North Caucasian Diaspora in Turkey," *Middle Eastern Studies*, May 2016:42(3), էջ 423-46:

կասպեան աւազանի ուժանիւթի աղբիւրների տեղափոխման երթուղիների խնդրով²²:

Մոսկուային յաջողութեց աշխուժօրէն ներգրաւուել հակամարտութեան կարգաւորման գործընթացում եւ իր միջնորդութեամբ աբխազական կողմի յաղթանակի յենքին, 1994ին Վրաստանի եւ Աբխազիայի միջեւ ստորագրուեց հրադադարի համաձայնագիր: Այսպիսով, Մոսկուան այս անգամ եւս, ամրապնդեց իր ներկայութիւնը Վրաստանում եւ ռուսական ուժերի ներկայութեամբ Աբխազիայում - ԱՊՀ խաղաղապահ ուժերի շրջանակներում - Կրեմլինին յաջողութեց կասեցնել Անկարայի աշխուժ քաղաքական եւ ռազմական ներթափանցումը տարածաշրջան: Աւելին, Մոսկուային յաջողութեց ռուսական ռազմախարսիսխներ հիմնել թէ՛ Վրաստանում եւ թէ՛ Հայաստանում:

Տարածաշրջանում ՌԴի գրանցած յաջողութիւնները մտահոգութեան լուրջ առիթ էին հանդիսանում Թուրքիայի համար: Ուշագրաւ է Թուրքիայի զինուած ուժերի սպայակոյտի նախկին պետ Նեջիփ Թորումթայի յայտարարութիւնը 1996ին, որով նա մեղադրում էր ՌԴին՝ Հարաւային Կովկասում իր զինուած ուժերի ներկայութեան ուժեղացման մէջ եւ պնդում, որ Հարաւային Կովկասում բացառուած չեն ռազմական ոլորտի «նոր զարգացումներ» եւ «նոր խնդիրների առաջացում»²³:

ՌՈՒՍ-ԹՈՒՐԿԱԿԱՆ ՅԱՐԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ
ԱՇԽԱՐՀԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՆՈՐ ԻՐՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻ
ՊԱՅՄԱՆՆԵՐՈՒՄ. ՌՈՒՍ-ՎՐԱՑԱԿԱՆ «ՀՆԳՕՐԵԱՅ ՊԱՏԵՐԱԶՄ»-Ը

Հարաւային Կովկասում աշխարհաքաղաքական վերադասաւորումների յաջորդ փուլը տեղի ունեցաւ 2008ին, որի առանցքային իրադարձութիւնը ռուս-վրացական օգոստոսեան պատերազմն էր: Այն ազդարարեց յետխորհրդային տարածքում ռուս-ամերիկեան մրցակցութեան թեւակոխումը կոշտ բախումների փուլ²⁴:

Ռուս-վրացական պատերազմի արդիւքնում Մոսկուան որոշակի յաջողութիւններ արձանագրեց տարածաշրջանում իր գերակայութիւնը հաստատելու հարցում: Կրեմլը վերստին աշխուժացրեց իր դերակատարութիւնը տարածաշրջանային հակամարտութիւններում, սակայն ի տարբերութիւն 1990ականներին, ՌԴն, ուղղակի ներգրաւուելով պատերազմում, վերածուեց ոչ թէ հակամարտութեան կարգաւորման միջնորդի, այլ դար-

²² B. Aras, P. Akpinar, "The Relations between Turkey and the Caucasus," *Perceptions*, Autumn 2011:XVI(3), էջ 53-68:

²³ N. Torumtay, *Deg'is, en Stratejilerin Odag'inda Tu'rkiye*, Istanbul, AD Yayincilik, 1996, էջ 25:

²⁴ Տ. Թորոսեան, *Լեռնային Ղարաբաղ եւ Կոսովօ. հակամարտութիւններ, բանակցութիւններ, աշխարհաքաղաքականութիւն*, Երեւան, Տիգրան Մեծ, 2012, էջ 53-78:

ծաւ հակամարտութեան ուղղակի մասնակից: Հնգօրեայ պատերազմի արդիւնքում Մոսկուան, օգտագործելով յարմար առիթը, ճանաչեց Աբխազիայի եւ Հարաւային Օսիայի Հանրապետութիւնների անկախութիւնը եւ ամրապնդեց իր ռազմական ներկայութիւնը այդ տարածքներում:

Չնայած Թուրքիան Հարաւային Կովկասում 2008ին ընթացող աշխարհաքաղաքական մրցակցութեան մէջ էական դերակատարութիւն չի ունեցել՝ այնուամենայնիւ փորձել է օգուտներ քաղել ստեղծուած նոր իրավիճակից: Անկարայում համարում էին, որ Թուրքիան ունէր բազմակողմ արտաքին քաղաքականութիւն վարելու բոլոր հնարաւորութիւնները²⁵ եւ կարիքն ունէր որդեգրելու աւելի հաւասարակշռուած դիրքորոշում՝ ԱՄՆին անվերապահ աջակցելու փոխարէն²⁶: Այդ է պատճառը, որ ռուս-վրացական պատերազմից յետոյ շրջադարձային փոփոխութիւններ տեղի ունեցան ռուս-թուրքական յարաբերութիւններում: Աւելին, Թուրքիան հանդէս եկաւ մի շարք ռուսամէտ նախապատուութիւններով:

Պատերազմից յետոյ Անկարան չհամաձայնեց ամերիկեան կողմի պահանջին՝ վերանայելու Մոնթրէոյի պայմանագրի դրոյթները, փաստացի Անկարան աջակցեց ՌԴին՝ թոյլ չտալով թուրքական նեղուցներով ամերիկեան ռազմանաւերի մուտքը Սեւ Ծով²⁷, ինչը խիստ քննադատութեան առիթ տուեց Թուրքիայի արեւմտեան գործընկերներին: Ըստ Անկարայի՝ Մոնթրէոյի դրոյթների փոփոխութիւնը խինդրայարոյց էր եւ անընդունելի թուրքական կողմի համար²⁸: Չնայած որոշ թուրք մասնագէտներ այդ քայլը ներկայացնում էին որպէս խուսափում ՌԴի հետ առճակատումից²⁹՝ ակնյայտ էր, որ այն դրական քայլ էր Կրեմլի նկատմամբ³⁰:

Այնուհետեւ, Թուրքիան հանդէս եկաւ մէկ այլ հետաքրքիր քայլով: Թուրքիայի վարչապետ Ռեջէօ Թայիփ Էրդողանը հնգօրեայ պատերազմից անմիջապէս յետոյ՝ Օգոստոսի 12ին, առաջարկեց ստեղծել «3+2» ձեւաչափով «Կովկասի կայունութեան եւ համագործակցութեան հարթակ»ը, որում կ'ընդգրկուէին հարակովկասեան երեք պետութիւններն, նաեւ՝

²⁵ A. Davutoğlu, *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, İstanbul, Küre Yayınları, 2001, էջ 119:

²⁶ A. Davutoğlu, "Turkey's Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007," *Insight Turkey*, 2008:10(1), էջ 77-96:

²⁷ A. Weiss, Y. Zabanova, "Georgia and Abkhazia Caught between Turkey and Russia," *SWP Comments 54: German Institute for International and Security Affairs*, December 2016, էջ 2-3:

²⁸ Z. Öniş, S. Yilmaz, "Turkey and Russia in a Shifting Global Order: Cooperation, Conflict and Asymmetric Interdependence in a Turbulent Region," *Third World Quarterly*, 2016:37(1), էջ 71-95:

²⁹ Z. Özel, S. Yilmaz, "Turkish-American Relations for a New Era: A Turkish Perspective," *TÜSiAD Report*, İstanbul, April 2009, էջ 73:

³⁰ Öniş, Yilmaz:

Թուրքիան եւ ՌԴ-ն³¹: Հարթակի սկզբնական տարբերակում ակնկալում էր նաեւ ԱՄՆ-ի եւ ԵՄ-ի մասնակցութիւնը³², սակայն յետագայում դրանք չընդգրկուեցին նախագծում:

Հարթակի միջոցով Թուրքիան նպատակ ունէր վերահաստատելու իր տարածաշրջանային դերակատար լինելու ձգտումը եւ պատերազմով պայմանաւորուած աշխարհաքաղաքական փոփոխութիւնները օգտագործել իր օգտին: Այս տեսանկիւնից Անկարայի համար կարեւոր էր սահմանափակելու ԱՄՆ-ի ներկայութիւնը տարածաշրջանում, քանի որ Թուրքիայի գլխատուր հովանաւորի աշխուժացման պայմաններում անխուսափելիօրէն կը նուազէր վերջինիս դերն ու նշանակութիւնը տարածաշրջանում: Չնայած ՌԴ-ի դրական արձագանգի՝ Մոսկուայի համար նման գործակցութեան ձեւաչափը անթոյլատրելի էր ռազմավարական տեսանկիւնից, քանի որ այն ենթադրում էր Թուրքիայի դիրքերի ամրապնդում տարածքում: Իհարկէ, այս ձեւաչափով համագործակցութիւնը Հարաւային Կովկասում անիրատեսական էր՝ հաշուի առնելով տարածքի պետութիւնների միջեւ եղած քաղաքական բազմաթիւ խնդիրները, եւ այդ պատճառով այն իրականութիւն չդարձաւ:

Վերոնշեալ իրադարձութիւններից յետոյ Մոսկուայի ու Անկարայի յարաբերութիւններում արձանագրուեց կտրուկ մերձեցում: Երկկողմ յարաբերութիւնների աշխուժացման մասին են վկայում բարձր մակարդակի հանդիպումների յաճախականութիւնը, առեւտրատնտեսական յարաբերութիւնների չորս տասնեակից աւելի պայմանագրերի կնքումը³³ եւ ուժանիւթի ոլորտում գործակցութեան նոր որակի ապահովումը: Այս առումով առանցքային են յատկապէս Թուրքիայում առաջին ատոմակայանի («Աքքոյու» ԱԷԿ), Սամսուն-Ջէյհան նաւթամուղի եւ առանցքային նշանակութիւն ունեցող «Հարաւային հոսք»-ի կառուցման նախագծերի³⁴ համատեղ իրագործման վերաբերեալ պայմանաւորութիւնները: Նման ուժանիւթային գործարքները նպաստեցին ուժանիւթի երկկողմ գործակցութեան ամրապնդմանը, որը վերածուեց աշխարհառազմավարական գործօնի՝

³¹ D. Devrim, E. Schulz, “The Caucasus: Which Role for Turkey in the European Neighbourhood?” *Insight Turkey*, 2009:11(3), էջ 177-93:

³² C. K. J. Daly, “Turkey and the Problems with the BTC,” *Eurasia Daily Monitor*, Vol. 5, № 155, available at: <https://jamestown.org/program/turkey-and-the-problems-with-the-btc/>:

³³ F. Özbay, “The Relations between Turkey and Russia in the 2000s,” *Perceptions: Journal of International Affairs*, Autumn 2011:XVI(3), էջ 777. նաեւ՝ O. Kolobov, A. Kornilov, “Middle East Policy of Russia Under President Medvedev: Strategies, Institutes, Faces,” *Bilge Strateji*, Bahar 2011:2(4), էջ 30:

³⁴ E. Erşen, “Turkey and Russia: An Emerging ‘Strategic Axis’ in Eurasia,” *EurOrient*, January 2011:35-36, էջ 263-82:

կայունացնող դերակատարություն ունենանալով երկկողմ յարաբերությունների մերձեցման գործում:

Թուրքիայի ռուսամետ վերոնշեալ քայլերը պայմանավորված էին նոր աշխարհաքաղաքական իրողությունների հետ: Բանն այն է, որ ԻԱ. դարասկզբին Թուրքիայի արտաքին քաղաքականության մէջ էական փոփոխություններ էին տեղի ունեցել, ինչը պայմանավորված էր Էրդողանի գլխավորած Արդարություն եւ Զարգացում Կուսակցության իշխանության անցնելու հետ: Թուրքիայի արտաքին քաղաքականության հիմքում առաջ քաշուեց «ոազմավարական խորություն» վարդապետությունը, որը շրջանառության մէջ էր դրուել լետագայում արտաքին գործերի նախարարի եւ վարչապետ Ահմէդ Դաւութօղլուի կողմից դեռ 2001ին: Վարդապետության հիմքում ընկած էր «նորոսմանականության» գաղափարախօսությունը³⁵, չնայած որ սկզբնական շրջանում Դաւութօղլուն չէր ընդունում այդ արտայայտության օգտագործումը՝ Թուրքիայի քաղաքականության բնութագրման նպատակով:

«Ռազմավարական խորության» վարդապետության համաձայն՝ իւրաքանչիւր պետության դերն ու նշանակությունը որոշում է նրա աշխարհագրական դիրքով եւ պատմական անցեալի խորութեամբ³⁶: Ըստ Դաւութօղլուի՝ այս տեսանկիւնից Թուրքիան բաւականին լաւ դիրքերում է գտնուում: Նախ՝ այն ունի հիանալի աշխարհագրական դիրք, գտնուում է տարբեր տարածաշրջանների եւ քաղաքակրթությունների խաչմերուկում եւ կամուրջ է հանդիսանում Եւրոպայի եւ Ասիայի միջեւ: Ինչ վերաբերում է պատմական անցեալին, ապա, լինելով Օսմանեան Կայսրության իրաւաւթորդը, Թուրքիան կարող է դառնալ տարածաշրջանում կենտրոնական ուժ³⁷: Որդեգրելով արտաքին քաղաքականության այս վարդապետությունը՝ Թուրքիան նպատակ ունէր դառնալու միջազգային յարաբերությունների կարեւոր *սուբեկտի*՝ վերածուելով համաշխարհային դերակատարի³⁸: Միջազգային յարաբերություններում կարեւոր *սուբեկտ* վերածուելու գործում Թուրքիայի համար անհրաժեշտ էր ոազմավարական ինքնու-

³⁵ Նորոսմանականությունը հիմնուած է «Մեծ Թուրքիայի» վերածննդի գաղափարախօսութեան վրայ, ինչն ենթադրում է Օսմանեան Կայսրութեան ժառանգութեան դասական եւ քաղաքակրթական մողէի վերականգնում՝ տնտեսական, ոազմական եւ քաղաքական ուժի միջոցով (A. Sözen, “A Paradigm Shift in Turkish Foreign Policy: Transition and Challenges,” *Turkish Studies*, 2010:11(1), էջ 103-23. նաեւ՝ H. Mandeville, “Turkey – Neo-Ottomanism. Islam as Statecraft: Turkey Cast the Diyanet,” *Foreign Affairs*, 2015:17, էջ 8-15:

³⁶ Davutoğlu, *Stratejik*, էջ 118:

³⁷ Նոյն, էջ 119:

³⁸ J. Walker, “Turkey’s Imperial Legacy: Understanding Contemporary Turkey through its Ottoman Past,” *Perspective on Global Development and Technology*, April 2009:8(2-3), էջ 494-508:

րոյնութեան ձեռքբերումը, ինչը հնարատր էր հարեանների հետ հաասարակշիռ յարաբերութիւններ հաստատելով եւ բազմակողմ արտաքին քաղաքականութիւն իրականացնելով: Ուստի, Թուրքիայի համար կարեւոր էր թէ՛ իր դաշնակից ԱՄՆի հետ յարաբերութիւնների զարգացումը, թէ՛ տարածաշրջանում կշիռ ունեցող ՌԴի հետ գործընկերային յարաբերութիւնների հաստատումը:

Ռուս-թուրքական յարաբերութիւնների մերձեցումը բխում էր ՌԴ ազգային եւ պետական շահերից եւ: Դարասկզբին ՌԴին յաջողուեց յաղթահարել յետխորհրդային փոխակերպումի գործընթացով պայմանաւորուած ներքին մարտահրաւերները, դուրս գալ տնտեսական ճգնաժամից եւ քայլեր ձեռնարկել աշխարհում ինքնուրոյն քաղաքական բեւեռ դառնալու ուղղութեամբ: Այս ենթահողում Կրեմլի համար կարեւոր էր Անկարայի հետ յարաբերութիւնների կայունացումը:

Այնուամէնայնիւ, երկու երկրների միջեւ առկայ էին բազմաթիւ խնդիրներ. ՌԴի ու Թուրքիայի միջեւ մի շարք հակասութիւններ էին առաջացել՝ ուժանիւթի ոլորտի առնչութեամբ: Մոսկուան ձգտում էր մեծացնել Թուրքիայի կախումաւորութիւնը ռուսական գազից, դրանով իսկ կանխելով ՌԴն շրջանցող ուժանիւթի աղբիւրների խողովակաշարերի նախագծերը: Իսկ Անկարան, օգտագործելով ՌԴի եւ ԵՄի միջեւ լարուածութիւնը, քայլեր էր ձեռնարկում այլազանեցնելու ուժանիւթի պաշարների իր մատակարարներին, ինչպէս նաեւ դառնալու ուժանիւթի աղբիւրների միջանցիկ կենտրոն: Հետեւաբար, Անկարան աշխուժորէն աջակցում էր կասպեան ուժանիւթի աղբիւրների դէպի Եւրոպա տեղափոխող եւ ՌԴն շրջանցող խողովակաշարերի կառուցման նախագծերը, մասնաւորապէս «Նաբուկո» գազատարի գաղափարը³⁹:

Թուրքիային յաջողուեց մի կողմից՝ Մոսկուայի հետ յարաբերութիւնների բարելաման յենքին քննարկել «Նաբուկո»ի այլընտրանք ռուսական «Հարաւային հոսք» նախագծին Թուրքիայի միանալու հարցը, միա կողմից՝ «Նաբուկո»ի կառուցման միջկառավարական համաձայնագիրը ստորագրուեց հենց Անկարայում 2009ին: Յետագայում, Բրիւսէլի ակնյայտ ճնշման պայմաններում՝ «Նաբուկո»ի նախագծի ռուսական այլընտրանքի՝ «Հարաւային հոսք» ծրագրի մաս կազմող Բուլղարիան, դուրս եկաւ այս

³⁹ J. M. Roberts, "The Black Sea and European Energy Security," *Southeast European and Black Sea Studies*, 2006:6(2), էջ 207-23. նաեւ՝ S. Kardas, "Nabucco Intergovernmental Agreement Signed in Ankara," *Eurasia Daily Monitor*, Vol. 6, № 134

(http://www.jamestown.org/single/?tx_ttnews%5Btt_news%5D=35262&no_cache=1, 14.07.2009). նաեւ՝ D. Freifeld, "The Great Pipeline Opera," *Foreign Policy*, September 2009:174, էջ 120-27:

ծրագրից՝ փաստացի տապալելով այն⁴⁰: Շուտով, Մոսկուան ձեափոխեց գազատարի երթուղին եւ յայտարարեց «Թուրքական հոսք» գազատարի կառուցման մասին:

ՌԴ-Թուրքիա երկկողմ յարաբերութիւններում յաջորդ առանցքային իրադարձութիւնը եղաւ ուկրաինական ճգնաժամը, որը յանգեցրեց Ղրիմի միացմանը Ռուսաստանին եւ զինուած բախումների՝ Դոնբասի եւ Լուգանսկի շրջաններում, ինչի արդիւնքում Մ. Նահանգները լուրջ պատժամիջոցներ կիրառեցին ՌԴի նկատմամբ, որոնց միացաւ նաեւ ԵՄ⁴¹: Ղրիմի միացումով ամրապնդուեցին ռուսական դիրքերը Սեւ Ծովում, որը համարում է նաեւ Թուրքիայի շահերի գօտի: Ճիշտ է՝ Անկարան յայտարարեց, որ պաշտպանում է Ուկրաինայի տարածքային ամբողջականութիւնը, սակայն Մոսկուայի նկատմամբ սուր քննադատութեամբ հանդէս չեկաւ⁴²: Ըստ Սելահաթին Դեմիրթաշի՝ «*Թուրքիան չի վրանգի Ռուսաստանի հետ իր յարաբերութիւնները Ղրիմի համար*»⁴³: Կարեւորելով Մոսկուայի հետ յարաբերութիւնները՝ Անկարան նոյնիսկ չմիացաւ ՌԴի դէմ կիրառած արեւմտեան պատժամիջոցներին: Աւելին, Թուրքիայի արտաքին գործերի նախարար Մեւլութ Չաուշօղլուն նշել էր, որ Թուրքիան չի միանալու ՌԴի դէմ ԵՄ պատժամիջոցներին՝ յայտարարելով, որ Մոսկուան Թուրքիայի կարեւոր առեւտրային գործընկեր է: Բանն այն է, որ ԵՄ-ՌԴ-ԱՄՆ յարաբերութիւնների լարուածութեամբ պայմանաւորուած բարդ աշխարհաքաղաքական իրավիճակում Անկարան փորձում էր ճկուն քաղաքականութիւն իրականացնելով, օգուտներ քաղել եւ նոր հնարաւարութիւններ ստեղծել իր դիրքերի ամրապնդման ուղղութեամբ:

Ռուս-թուրքական յարաբերութիւններում միա կարեւոր մարտահրաւերը սիրիական թնջուկն է: Սիրիական ճգնաժամի կարեւորութիւնը Անկարայի համար պայմանաւորուած է միջանի գործօններով: Այն մի կողմից նոր հնարաւորութիւններ էր առաջացրել Թուրքիայի համար մերձարեւելեան տարածաշրջանում դիրքերի ամրապնդման, միա կողմից էլ մի շարք մարտահրաւերներ է ի յայտ բերել: Թուրքիան մտահոգուած էր սիրիական ճգնաժամի հետեւանքով քրդական հիմնահարցի աշխուժացմամբ, ինչն Անկարայի համար համարում է ինչպէս ներքին, այնպէս էլ արտաքին լուրջ սպառնալիք: Սիրիայի հիսիսում քրդական ինքնորոշման հնարաւոր

⁴⁰ J. Sharples, "South Stream - as Gazprom Abandons the Project and Announces a New Gas Pipeline to Turkey," *European Union Foreign Affairs Journal*, January 2015:1, էջ 41-55:

⁴¹ R. Nelson, "U.S. Sanctions and Russia's Economy," *Congressional Research Service Report*, February 2017, էջ 1:

⁴² S. Demir, *Turkey's Foreign Policy and Security Perspectives in the 21st Century: Prospects and Challenges*, Brown Walker Press, Florida, 2016, էջ 169:

⁴³ S. Demirtas, "Turkiye, Kirim'da Rusya ile Iliskilerini Riske Atmayacak," *BBC Turkce*, (www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2014/03/140315_kirim_turkiye.shtml 15.03.2014):

իրաքանչիւր զարգացում - Իրաքի Հիսիսային Քրդստանի օրինակով - կարող է լրջօրէն վտանգել Թուրքիայի տարածքային ամբողջականութիւնը: Ուստի, Անկարան ձգտում է կանխել քրդական ինքնորոշման ցանկացած դրսեւորում⁴⁴: Սիրիական հակամարտութիւնում Անկարան հակաաստղեան քաղաքականութիւն էր վարում՝ լրջօրէն աջակցելով Ասադի դէմ պայքարող ուժերին, այդ թւում՝ «Իսլամական Պետութիւն» ահաբեկչական խմբաւորմանը, ինչպէս նաեւ դիւանագիտական ու քարոզչական պայքար մղելով պաշտօնական Դամասկոսի դէմ⁴⁵:

Ինչ վերաբերում է ՌԴին, ապա Սիրիան Ռուսաստանի կարեւոր դաշնակիցն է տարածաշրջանում (ԽՍՀՄ փլուզումից յետոյ Տարտուսում 1971ին հիմնուած ռազմածովային կայանը ՌԴի կարեւոր ծովային յենակէտն է Միջերկրականում եւ Մերձաւոր Արեւելքում): Խ. Միութեան փլուզումից յետոյ Սիրիան առաջին դէպքն է, երբ Մոսկուան աշխուժ դերակատարութիւն ունի իր սահմաններից հեռու ծաւալուող աշխարհաքաղաքական նշանակութիւն ունեցող գործընթացում՝ զինուած ուժերի կիրառութեամբ: Մոսկուայի հետաքրքրութիւնները Սիրիայում եւ առհասարակ Մերձաւոր Արեւելքում ռազմավարական բնոյթի են, քանի որ անկայունութիւնն այդ տարածաշրջանում սպառնալիք կարող է լինել ՌԴի համար ռազմավարական եւ անվտանգային ոչ-պակաս կարեւոր մէկ այլ տարածքի՝ Հարաւային Կովկասի համար, որտեղից էլ այդ սպառնալիքը կարող է հեշտութեամբ ներթափանցել Հիսիսային Կովկաս⁴⁶, որը համարւում է ՌԴի իսլամական արմատականութեան թէժ կէտերից մէկը: Ուստի եւ, որդեգրած դիրքորոշման ու իսլամական ծայրայեղական գաղափարներ ունեցող ահաբեկչական խմբաւորումների դէմ պայքարով ՌԴն փորձում էր կասեցնել ԻՊի գաղափարախօսութեան հնարաւոր տարածումն ինչպէս իր ազդեցութեան գօտիներում, այնպէս էլ երկրի ներսում:

Բացի այդ, ՌԴին նաեւ անհանգստացնում էր սիրիական ճգնաժամում այլ դերակատարների աշխուժ ներգրաւուածութիւնն ու ազդեցութեան հաստատման հնարաւոր փորձերը: Հետեաբար, սիրիական մարտադաշտում յաջողութիւնը Մոսկուայի համար ունի բացառիկ նշանակութիւն մի-

⁴⁴ С. Маркедонов, “Российско-турецкие отношения и проблемы безопасности Кавказского региона,” (Ռուս-թուրքական յարաբերութիւնները եւ կովկասեան տարածաշրջանի անվտանգութեան խնդիրները), <http://www.globalaffairs.ru/valday/Rossiiskoturetskie-otnosheniya-i-problemy-bezopasnosti-Kavkazskogo-regiona-18188> (30.05.2016):

⁴⁵ P. S. Brooker, “Russia vs. Turkey: Competition for Influence,” 12.12.2015, <http://www.valuwalk.com/2015/12/russia-vs-turkey-competition-for-influence/>.

⁴⁶ С. Багдасарян, С. Петрова, “Геополитические позиции России и США в сирийском конфликте, Государственное и муниципальное управление,” (Ռուսաստանի եւ ԱՄՆի դիրքորոշումները սիրիական հակամարտութիւնում, պետական եւ համայնքային կառավարում), *Ученые записки ЦКАГС*, 2018:2, էջ 110-15:

ջազգային ասպարեզում գլխաւոր դերակատարներից մէկը լինելու ձգտումների տեսակէտից: Հակամարտութեան հենց սկզբից Մոսկուան աշխուժօրէն սատարում էր Ասադի կառավարութեանը՝ համարելով օրինական իշխանութիւն:

Եթէ սիրիական ճգնաժամի սկզբնական փուլում թուրք-ռուսական բարձր մակարդակի երկկողմ յարաբերութիւնները հնարաւորութիւն էին տալիս կողմերին համադրել տնտեսական յարաբերութիւնները եւ աշխարհաքաղաքական մրցակցութիւնը՝ նուազեցնելով քաղաքական հարցերի շուրջ ունեցած տարակարծութիւնների ազդեցութիւնը բազմոլորտ գործակցութեան վրայ⁴⁷, ապա 2015ի վերջից, երբ պաշտօնական Դամասկոսի խնդրանքի համաձայն՝ Մոսկուան իր ռազմօդային ուժերի կիրառմամբ աշխուժօրէն ներգրաւուեց հակամարտութեանը, ռուս-թուրքական յարաբերութիւնները կտրուկ փոփոխութեան ենթարկուեցին: ՌԴի աշխուժ միջամտութեան շնորհիւ փոխուեց ուժերի յարաբերակցութիւնը եւ ամրապնդուեցին Ասադի դիրքերը, որոնք բաւականին տկարացել էին մինչ այդ:

ՌԴի աշխուժութիւնը սիրիական հակամարտութիւնում տարակարծութիւնների լուրջ առիթ դարձաւ ՌԴի եւ Թուրքիայի միջեւ, իսկ 2015 Նոյեմբերին թուրքական օդուժի կողմից ռուսական ռմբակոծիչը խոցելուց յետոյ երկու երկրների յարաբերութիւնները լարուեցին՝ յանգեցնելով քաղաքական 7ամսեայ ճգնաժամի: Ճգնաժամից յետոյ Մոսկուայի եւ Անկարայի միջեւ յարաբերութիւնների կարգաւորման արդիւնքում 2016ի վերջից ՌԴն ու Թուրքիան սկսեցին գործակցել Սիրիայում ռազմական գործողութիւնների դադարեցման ռեժիմի վերահսկման գործընթացում, իսկ 2017 Յունուարին ՌԴի ռազմօդային ուժերը Թուրքիայի օդուժի հետ սկսեց հարուածներ հասցնել Սիրիայի ահաբեկչական խմբաւորումների դիրքերին, որով Թուրքիան հնարաւորութիւն ստացաւ Սիրիայում իրականացնել «Եփրատի վահան», «Ձիթենու ճիւղ» ռազմական գործողութիւնները⁴⁸, ինչպէս նաեւ ՌԴի ու Իրանի հետ մասնակցել սիրիական խնդրի կարգաւորման Աստանայի գործընթացին, որը սկսուել էր 2017 Յունուարին⁴⁹:

Ռուս-թուրքական յարաբերութիւնների կարգաւորման առիթ հանդիսացաւ 2016ի Յուլիսի 15ին Թուրքիայում իրականացրած ռազմական յեղա-

⁴⁷Öniş, Yilmaz:

⁴⁸ M. Yeşiltaş, M. Seren, N. Özçelik, “Operation Euphrates Shield Implementation and Lessons Learned,” *SETA: Foundation for Political, Economic and Social Research*, İstanbul, 2017, էջ 1-57. նաեւ՝ C. Kasapoğlu, S. Ülgen, “Operation Olive Branch: A Political–Military Assessment,” *Edam: Centre for Economics and Foreign Policy Studies, Foreign Policy & Security*, 2018/2, էջ 1-16:

⁴⁹ K. Mezra, A. Varvelli, “MENA Region: A Great Power Competition,” *ISPI and Atlantic Council*, 2019, էջ 56-57:

շրջման փորձը⁵⁰: Արեւմուտքը խստօրէն դատապարտեց Թուրքիայի իշխանութիւններին երկրի ներսում կոշտ գործողութիւններ իրականացնելու համար⁵¹, իսկ Վլադիմիր Պուտինը առաջինն էր, ով հրապարակայնօրէն իր աջակցութիւնը յայտնեց Էրդողանին⁵²: Եւ պատահական չէ, որ յեղաշրջման ձախողում չփորձից յետոյ Թուրքիայի նախագահին առաջինն այցելեց ոչ թէ ՆԱՏՕի անդամ երկրներից մէկն, այլ ՌԴ:

Այս ժամանակաշրջանում վերականգնուեցին երկկողմ յարաբերութիւնները եւ նոր ընթացք ստացաւ երկկողմ առեւտրատնտեսական, ուժանիւթի, արդիւնաբերական եւ ռազմարհեստագիտական համագործակցութիւնը: Շօշափելի քայլեր ձեռնարկուեցին «Թուրքական հոսք» խողովակաշարի եւ «Աքքոյու» ատոմակայանի շինարարական նախագծերի վերաբերեալ, որոնց շուրջ գործակցութիւնը սառեցուել էր ճգնաժամի հետեւանքով: Այս գործարքները ռազմավարական հսկայական նշանակութիւն են ներկայացնում թէ՛ Մոսկուայի, թէ՛ Անկարայի համար:

«Թուրքական հոսք»ի կառուցման վերաբերեալ միջկառավարական համաձայնագիրը ստորագրուեց 2016 Հոկտեմբերին՝ վերջնական շահագործման յանձնուելով 2020ի Յունուարին⁵³: Երկարաժամկետ կտրուածքով «Թուրքական հոսք»ի կառուցումը նպաստում է Ռուսաստանի դիրքերի ամրապնդմանը համաշխարհային ուժանիւթի շուկայում, բարձրացնում թուրքական կախումաւորութիւնը ռուսական բնական գազից: Աւելին, ռուսական կողմի համար «Թուրքական հոսք»ը այլընտրանք էր գազի արտահանման ուկրաինական ուղուն: Նպաստաւոր իրավիճակ է ստեղծուել նաեւ Անկարայի համար: Նախ՝ ռուսական գազի միջոցով Անկարան բաւարարելու է ուժանիւթի հսկայական պահանջարկը, բացի դրանից՝ այն ամրապնդում է թուրքական դիրքերը ուժանիւթերի տեղափոխման խոշոր հանգրոյց դառնալու գործում: Թուրքիայում առաջին ատոմակայանի կառուցումը եւս թուրք-ռուսական գործակցութեան առանցքային բաղադրիչներից է հարաւում: 20 մլրդ. դոլար արժողութեամբ նախագծով նախա-

⁵⁰ B. Coskun, “Turkey’s Relations with Russia after the Failed Coup: A Friend in Need or a Friend Indeed?,” *New Middle Eastern Studies*, March 2019:9(1), էջ 36-52:

⁵¹ H. Bodkin, D. Millward, J. Ensor, J. Rothwell, “Turkey Coup Attempt: Worldleaders Warn President Erdogan not to use Uprising as Excuse for Crackdown as more than 6,000 Arrested,” *The Telegraph*, 18.07.2016 (<https://www.telegraph.co.uk/news/2016/07/17/turkey-coup-plot-president-erdoganrounds-up-thousands-of-soldie/>):

⁵² M. Çelikpala, E. Erşen, “Turkey’s Black Sea Predicament: Challenging or Accommodating Russia?,” *Perceptions*, Summer 2018:23(2), էջ 72-92. նաեւ՝ S. Özertem, “Turkey and Russia: A Fragile Friendship,” *Turkish Policy Quarterly*, 2017:15(4), էջ 121-34:

⁵³ Y. Furuncu, “The New Dimension of The Turkey-Russia Energy Cooperation Turkstream,” *SETA: Analysis*, № 57, 2020, էջ 1:

տեսում է կառուցել ատոմակայան 1200 մեգաատ հզորությամբ 4 ռէակտորով⁵⁴, որոնցից երրորդի շինարարությունը մեկնարկել է 2021ին⁵⁵:

Յարաբերությունների կարգաւորման գործում առանցքային նշանակութիւն ունեցաւ ռուսական C-400 հակօդային պաշտպանութեան (ՀՕՊ) համակարգերի ձեռքբերումը Թուրքիայի կողմից 2017ին, ինչը լուրջ ճգնաժամ առաջացրեց ԱՄՆի եւ ՆԱՏՕի հետ Թուրքիայի յարաբերութիւններում: Չնայած ԱՄՆի ճնշումներին՝ Էրդողանը չհրաժարուեց ռուսական ՀՕՊ համակարգերի գործարքից, ասելին, նաեւ ցանկութիւն էր յայտնել խորացնել ՌԴի հետ գործակցութիւնը ռազմարհեստագիտական ոլորտում: Գործաքի առանձնայատկութիւնը այն է, որ այն թուրք-ամերիկեան յարաբերութիւններում առաջացած քաղաքական դատարկութեան⁵⁶ արդիւնք է: Օգտուելով թուրք-ամերիկեան լարուածութիւնից եւ Անկարայի յարաբերական դիւանագիտական մեկուսացումից՝ ՌԴին յաջողուեց լցնել թուրք-ամերիկեան յարաբերութիւններում գոյութիւն ունեցող քաղաքական պարապը եւ քայլեր ձեռնարկել Թուրքիային Արեւմուտքից հեռացնելու համար: Բացի այդ, ՆԱՏՕի անդամին զէնք վաճառելը հիանալի հնարաւորութիւն էր ՌԴի համար՝ խարխուլելու ՆԱՏՕի հեղինակութիւնը:

Յարաբերութիւնների նման բարելամանը նպաստեց այն, որ այդ շրջանում թէ՛ Թուրքիան, եւ թէ՛ ՌԴն գտնուում էին քաղաքական «մեկուսացման» մէջ: Կողմերի համար չկար միջազգային գործակցութեան ընտրութեան լայն հնարաւորութիւն, ուստի կարեւոր էր երկկողմ յարաբերութիւնների կարգաւորումն ու ամրապնդումը: Թուրքիայում ներքին քաղաքական եւ տնտեսական ծանր իրավիճակը, ՌԴի հետ ուժանիւթի գործակցութեան պատճառով Արեւմուտքի հետ յարաբերութիւնների վատթարացումը, «նորօսմանականութեան» քաղաքականութեան ժամանակաւորապէս նահանջումը դժուարին կացութեան մէջ էին դրել Թուրքիային: Անկարան ստեղծուած իրավիճակում ստիպուած էր շրջուել ՌԴ: Վերջինս էլ, իր հերթին, ուկրաինական ճգնաժամի հետեւանքով յայտնուել էր քաղաքական եւ տնտեսական բարդ իրավիճակում եւ կարեւոր էր Թուրքիայի հետ իր յարաբերութիւնների բարելաւումը, առետրատնտեսական համագործակցութեան խորացումն ու ուժանիւթի գործարքների ընդլայնումը:

⁵⁴ G. Winrow, “Turkey and Russia: The Importance of Energy Ties,” *Insight Turkey*, 2017:19(1), էջ 17-32:

⁵⁵ “Erdogan, Putin Remotely Start Nuclear Reactor Construction,” *The Washington Post*, 10.10.2021 (<https://www.washingtonpost.com/business/erdogan-putin-remotely-start-nuclear-reactorconstruction>):

⁵⁶ Թուրքիա-ԱՄՆ առկայ խորը ճգնաժամը պայմանաւորուած է մի շարք հիմնախնդիրներով, որոնց շուրջ Անկարան եւ Վաշինգտոնը ունեն տրամագծորէն հակառակ դիրքորոշումներ եւ շահեր, մասնաւորապէս՝ սիրիական ճգնաժամն ու քրդական հարցը, Ֆեթհուլլահ Գիլէնի գործը, ամերիկացի բողոքական հոգեւորական Էնդրիւ Բրանսոնի քրէական հետապնդումը Թուրքիայում:

Այնուամենայնիւ, չնայած իրավիճակային մակարդակում ռուս-թուրքական գործակցութեանը՝ ՌԴի դիրքերի ամրապնդումը Սեւ Ծովում եւ Մերձատուր Արեւելքում, Անկարայի կողմից դիտարկում է որպէս անհանգստութեան լուրջ առիթ եւ հակասում է Թուրքիայի պետական շահերին, քանի որ ռուսական ազդեցութեան ուժեղացումը հարեան տարածաշրջաններում վտանգում է թուրքական ծրագրերը տարածաշրջանային առաջնորդ վերածուելու գործում: Այդ է պատճառը, որ 2020 Սեպտեմբերին Թուրքիան մէկ այլ փորձ կատարեց Հարաւային Կովկասում ազդեցութիւնների վերանայման ուղղութեամբ եւ որոշիչ մասնակցութիւն ունեցաւ Արցախի դէմ Ադրբեջանի սանձազերծած պատերազմում:

ՌՈՒՍ-ԹՈՒՐԿԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՄՐՑԱԿՑՈՒԹԻՒՆԸ ԱՐՑԱԽԵԱՆ ԵՐԿՐՈՐԴ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ԵՆԹԱՀՈՂՈՒՄ

Եթէ արցախեան առաջին պատերազմում հայկական կողմի յաղթանակը եւ Մոսկուայի միջնորդութեամբ զինադադարի հաստատումը յանգեցրեցին տարածաշրջանում ՌԴի ազդեցութեան ամրապնդմանը, որով կասեցուեց Թուրքիայի աշխուժ ներթափանցումը հարակովկասեան տարածաշրջան, ապա արցախեան երկրորդ պատերազմի հետեւանքով տարածաշրջանի աշխարհաքաղաքական պատկերը միանգամայն այլ է: 44օրեայ պատերազմի արդիւնքում Հարաւային Կովկասում տեղի ունեցաւ աշխարհաքաղաքական վերադասաւորումների մեկնարկ: Այն դարձաւ ՌԴի եւ Թուրքիայի միջեւ 'փոխանորդով ընթացող պատերազմի' վայրերից մին: Աւելին, ՌԴն եւ Թուրքիան, որոնք վերջին տասնամեակում զգալիօրէն իրենց ներկայութիւնն են ամրապնդել Մերձատուր Արեւելքում, դառնալով տարածաշրջանի գլխաւոր դերակատարները, Հարաւային Կովկասում իրենց քաղաքական փոխգործակցութիւնը սկսել են դիտարկել Մերձատուր Արեւելքում ընթացող աշխարհաքաղաքական գործընթացների ենթահողում, ինչը միանգամայն նոր իրողութիւն է հարակովկասեան տարածաշրջանի համար:

2020ին Թուրքիան փորձեց լուծել իր համար կարեւոր նշանակութիւն ունեցող արցախեան հակամարտութեան հիմնահարցը⁵⁷, որի կարգաւորման վերջնարդիւնքը էապէս կ'ազդի Հարաւային Կովկասի աշխարհաքաղաքական ուժերի նոր համապատկերի վրայ: Ի տարբերութիւն արցախեան առաջին պատերազմի, Թուրքիայի մասնակցութիւնն Արցախի դէմ Ադրբեջանի ռազմական սանձազերծմանն աննախադէպ էր: Թուրքիան փաստացի զբաղուեց պատերազմի մշակմամբ եւ համակարգմամբ, հակամարտութեան գօտի տեղափոխեց Սիրիայից վարձկան ահաբեկիչներ:

⁵⁷ T. Torosyan, A. Vardanyan, "The South Caucasus Conflicts in the Context of Struggle for the Eurasian Heartland," *Geopolitics*, August 2015:20(3), էջ 559-82:

րի⁵⁸, քաղաքական եւ ռազմարհեստագիտական հսկայական օժանդակություն ցուցաբերեց Ադրբեյջանին⁵⁹ մատակարարելով ինչպէս սեփական արտադրութեան զինատեսակներ, այնպէս էլ ամերիկեան F-16 կործանիչներ: Անկարայի նման աշխուժ աջակցութիւնը նպաստեց արցախեան ճակատում ուժերի յարաբերակցութեան փոփոխութեանը յօգուտ թուրք-ադրբեյջանական առանցքի:

Ակնյայտ է, որ արցախեան երկրորդ պատերազմը Թուրքիայի նորոսմանականութեան գաղափարախօսութեան դրսեւորումներից է: Այնուամենայնիւ, նորոսմանականութեան կիրառութեան գործիքակազմը վերջին տասնամեակում էական փոփոխութիւնների է ենթարկուել: Եթէ սկզբում «Ռազմավարական խորութիւն» հայեցակարգը նախատեսում էր նորոսմանականութիւնը իրացնել փափուկ ուժի միջոցով, ապա ԻԱ. դարի երկրորդ տասնամեակից նորոսմանականութեան փափուկ ուժը սկսել է վերափոխուել կոշտի (hard power)⁶⁰: Վերջին տարիներին Անկարայի արտաքին քաղաքականութեան մէջ նկատելի է հետեւեալ օրինաչափութիւնը՝ հրահրել հարեան տարածաշրջաններում արդէն իսկ գոյութիւն ունեցող հակամարտութիւններ, սկսել աջակցել հակամարտող կողմերից մէկին՝ այդպէրապէս նպաստելով այդ կողմի դիրքերի բարելամանը եւ հաստատել սեփական քաղաքական ու ռազմական ներկայութիւն երբեմնի Օսմանեան Կայսրութեան մաս կազմող պետութիւններում: Թուրքիայի վարած քաղաքականութիւնը Մերձատր Արեւելքում, Հիւսիսային Ափրիկէում, Արեւելեան Միջերկրականում եւ Հարաւային Կովկասում այս տեսութեան վառ ապացոյցն է:

Մինչեւ արցախեան երկրորդ պատերազմը Թուրքիան տարածաշրջանում ներկայութիւն ունէր տնտեսական առումով⁶¹: Թուրքիան Վրաստանի ամենակարեւոր օտարերկրեայ ներդրողներից է: Աշխուժ ներդրումային

⁵⁸ E. Butler, "The Syrian Mercenaries Used as 'Cannon Fodder' in Nagorno-Karabakh," *BBC*, 10.12.2021 (<https://www.bbc.com/news/stories-55238803>). նաեւ՝ "Comment by the Information and Press Department on the Movement of Foreign Mercenaries to the Nagorno-Karabakh Conflict Zone," https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/news/-/asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/4363834?p_p_id=101_INSTANCE_cKNonkJE02Bw&_101_INSTANCE_cKNonkJE02Bw_languageId=en_GB (30.09.2020):

⁵⁹ Th. de Waal, "Unfinished Business in the Armenia-Azerbaijan Conflict," *Carnegie Europe - Carnegie Endowment for International Peace*, February 2021, էջ 2:

⁶⁰ S. Cagaptay, *Erdogan's Empire: Turkey and the Politics of the Middle East*, I.B. Tauris, London, 2019, էջ 192-94:

⁶¹ O. Frahm, K. Hoffman, "Dual Agent of Transition: How Turkey Perpetuates and Challenges Neo-Patrimonial Patterns in its Post-Soviet Neighbourhood," *East European Politics*, February 2020, էջ 1-29. նաեւ՝ A. Alipour, "Turkey's Stance towards the Main Developments in the South Caucasus," *Insight Turkey*, Winter 2005:17(1), էջ 191-211:

քաղաքականության շնորհիվ Անկարային յաջողուել է բազմաթիւ լծակներ ստեղծել վրացական տնտեսության մէջ՝ թուրքական ներկայութեան մեծացման եւ Վրաստանի տնտեսութեան վերահսկողութեան համար⁶²: Ինչ վերաբերում է Ադրբեջանին, ապա այստեղ թուրքական ներկայութիւնը է՛լ աւելի ցայտուն է՝ տեղատրուելով «մէկ ազգ՝ երկու պետութիւն» տրամաբանութեան մէջ⁶³: Անկարայի դիրքերը հարակովասկեան այս երկու պետութիւններում մեծապէս ամրապնդուել էին նաեւ ուժանիւթի ուղիների՝ Բաքու-Թբիլիսի-Էրզրում գազատարի (2006), Բաքու-Թբիլիսի-Ջէյհան նափատարի (2006), ինչպէս նաեւ Բաքու-Թբիլիսի-Կարս (2017) երկաթուղու կառուցման շնորհիւ: Յիրաւի, առաջին անգամ է, ինչ ԽՍՀՄ փլուզումից յետոյ Թուրքիան կարողացաւ այս տարողութեամբ ամրապնդել իր ազդեցութիւնը տարածաշարջանում ռազմական եւ անվտանգային տեսանկիւնից, որը աշխարհաքաղաքական ձեռքբերում է Անկարայի համար:

Ճիշտ է՝ պատերազմի արդիւքնում Անկարան չստացաւ այն, ինչն ի սկզբանէ ակնկալում էր, քանի որ Մոսկուան զսպեց Անկարայի ձգտումը՝ համատեղ ռուս-թուրքական խաղաղապահ առաքելութիւն ծաալելու ուղղութեամբ⁶⁴: Թուրքական ներկայութիւնը արցախեան հակամարտութեան գոտում սահմանափակուեց միայն ռուս-թուրքական մշտադիտարկման կենտրոնի շրջանակներում: Այնուամէնայնիւ, Անկարան ունեցաւ մի շարք զգալի ձեռքբերումներ. Թուրքիան նպաստեց 30ամեայ *status quo*-ի փոփոխութեանը յօգուտ Ադրբեջանի, իրողապէս դարձաւ հակամարտութեան կարգաւորման կողմ, ցոյց տուեց, որ կարող է այլընտրանք լինել ՌԴին որպէս յուսալի դաշնակից, ցուցադրեց թուրք-ադրբեջանական ռազմական դաշինքի արդիւնաւետութիւնը՝ նախադրեալներ ստեղծելով «Թուրանի բանակ» թիրքամահմեդական միացեալ բանակի ստեղծման հեռանկարում: Աւելին, արցախեան երկրորդ պատերազմի կրակի դադարեցման վերաբերեալ յայտարարութեան համաձայն՝ ՀՀ-ն պէտք է երաշխատորի Ադրբեջանի եւ Նախիջեանի Ինքնավար Հանրապետութեան միջեւ երթուղային հաղորդակցութեան անվտանգութիւնը⁶⁵: Յայտարարութեան այս կէտը յաղթանակ է Անկարայի համար, քանի որ դրա իրականացման պարագայում Թուրքիան փաստացի ստանալու է ՀՀ տարածքով ցամաքային ճանապարհային կապ դէպի Ադրբեջան, ինչի արդիւնքում իրականութիւն է դառնալու դէպի Արեւելք, մասնատրապէս դէպի կասպեան աւազան եւ

⁶² L. Aleksanyan, “Turkish-Georgian Relations in the Context of Turkey’s Regional Policy at the Current Stage”, *Post-Soviet Issues*, 2017:44(4), էջ 307-20:

⁶³ B. Balci, “Strengths and Constraints of Turkish Policy in the South Caucasus,” *Insight Turkey*, 2014:16(2), էջ 43-52:

⁶⁴ De Waal, էջ 2:

⁶⁵ “Statement by President of the Republic of Azerbaijan, Prime Minister of the Republic of Armenia and President of the Russian Federation, 10.11.2020,” <http://en.kremlin.ru/events/president/news/64384> :

Կենտրոնական Ասիա ծաւալուելու Անկարայի պանթօրքիստական հեռուն գնացող ծրագրերը:

Ինչ վերաբերում է ՌԴին, ապա ԽՍՀՄ փլուզումից յետոյ Հարաւային Կովկասում առաջին անգամ ստեղծուել է մի իրավիճակ, երբ արտաքին **այլ դերակատար գործօն եւ ազդու** մասնակից է տարածաշրջանում ընթացող հակամարտութեանը, աւելին՝ **այդ դերակատարը** կարողանում է ամրապնդել ներկայութիւնը եւ մասամբ դիրքաւորուել այնտեղ: Պատերազմի արդիւնքում մի կողմից՝ Մոսկուան ամրապնդեց իր ռազմական ներկայութիւնը տարածաշրջանում՝ խաղաղապահ առաքելութիւն ծաւալելով Արցախում եւ իր վերահսկողութիւնը հաստատեց ռազմավարական նշանակութիւն ունեցող տարածաշրջանային հաղորդակցային հանգույցների, մասնաւորապէս ՌԴ-ն շրջանցող հնարաւոր առեւտրային ուղիների եւ ուժանիւթի երթուղիների նկատմամբ, միւս կողմից՝ չդիմակայեց Անկարային տարածաշրջան մուտք գործելը եւ վերջինիս հետ փաստացի գնաց երկխօսութեան եւ ճանաչեց նրա շահերը Հարաւային Կովկասում: Վերջին պնդման վառ ցուցիչն է ՌԴ անվտանգութեան խորհրդի նախագահի տեղակալ, նախկին նախագահ եւ վարչապետ Դմիտրի Մեդվեդեւի խօսքերը, որ «Արցախեան հակամարտութեան հարցը պէտք է քննարկել Թուրքիայի հետ, քանի որ վերջինս ՌԴ հարեանն է եւ Ադրբեջանի համար շարժման երկիր»⁶⁶:

Պատերազմի ընթացքում Կրեմլին յաջողութեց, կատարելով հակամարտութեան միջնորդի իր պարտաւորութիւնները եւ պահպանելով համապատասխան չէզոքութիւն, խուսափել Թուրքիայի հետ ուղղակի առճակատումից, մեծացնել ՀՀ քաղաքական կախումաւորութիւնը ՌԴ-ից՝ միաժամանակ չօտարելով Ադրբեջանը: Այսուհետեւ ՌԴ-Թուրքիա աշխարհաքաղաքական մրցապայքարում առանցքային նշանակութիւն է ունենալու ադրբեջանական գործօնը, քանի որ Մոսկուան ամէն գնով ձգտելու է նուազեցնել թուրքական ներկայութիւնը եւ ընդգրկել Բաքուին ռուսական համարկման ծրագիրերի:

Հարակովկասեան թատերաբեմում ՌԴ-Թուրքիա աշխարհաքաղաքական մրցակցութեան տեսանկիւնից յատկանշական է թուրք-ադրբեջանական 2020 Դեկտեմբերի 11ի Բաքում կազմակերպուած ռազմական շքերթն ու 2021ի փետրուարեան թուրք-ադրբեջանական համատեղ զորավարժութիւնները Կարսում: Թուրքիայի նախագահի մասնակցութեամբ Բաքում կայացած ռազմական շքերթը, ըստ երեւոյթին, հանդիսանում է թուրք-ադրբեջանական յարաբերութիւնների նոր մակարդակի հանրայնա-

⁶⁶ Д. Медведев, “Интервью Заместителя Председателя Совета Безопасности России, 01.02.21” (Ռուսաստանի անվտանգութեան խորհրդի նախագահի տեղակալի հարցազոյցը), <http://www.scrf.gov.ru/news/allnews/2925/> :

ցումն⁶⁷ ու թուրքական նորոսմանականության քաղաքականության օրինականացման մեկնարկը: Շքերթին շուրջ 3000 թուրք զինծառայողների մասնակցությունը վկայում է որ Թուրքիան փաստացի ընդունում է իր մասնակցությունն Արցախի դեմ կազմակերպում Կատերազմում: Անվին, շքերթի ժամանակ Էրդողանի հնչեցրած օսմանական տարրերով ողողում էր ելույթը, որի ժամանակ Թուրքիայի նախագահը յիշատակել էր Էնվեր, Նուրի փաշաներին, խօսել Կովկասի իսլամական բանակի (1918) մասին, ինչպես նաև տարածքային նոր պահանջներ արտայայտել Իրանի նկատմամբ⁶⁸, յստակ ուղերձ էր ոչ միայն ՀՀին, այլև տարածաշրջանային տեղություններ հանդիսացող ՌԴին եւ Իրանին, որ Անկարան մտադիր է դառնալու տարածաշրջանում գլխավոր դերակատարներից մեկը:

Կարսի թուրք-ադրբեջանական համատեղ զորավարժությունները եւս բացայայտ քաղաքական ուղերձ էին պարունակում: Պատահական չէ զօրավարժության անցկացման ընտրության վայրը եւ այն աշխարհաքաղաքական միջավայրը, որում այն անց է կացում: Յարձակողական բնույթի զօրավարժությունների կազմակերպումը ռուսաստանամերձ գոտիներում յստակ ցուցիչ է Անկարայի շարունակական պանթուրքիստական մտադրությունների՝ աւանդաբար ռուսական շահերի գոտի հանդիսացող Հարաւային Կովկասում իր դիրքերի ամրապնդման ուղղությամբ: Անկարան փորձում է ցոյց տալ, որ չի սահմանափակուելու արցախեան հիմնահարցի *status quo*-ի փոփոխությամբ եւ շարունակելու է աշխուժ քաղաքականութիւն վարել տարածաշրջանում աշխարհաքաղաքական ուժերի նոր դասատրություն ձեւաւորելու ուղղությամբ:

Արցախեան երկրորդ պատերազմի ենթահողում թուրք-ադրբեջանական կողմի ռազմական յաջողությունների յենքին առաւել աշխուժացաւ «Թուրանի բանակ» թուրք-մահմեդական միացեալ զինուած ուժերի ստեղծման գաղափարը: Այս փաստն եւս առանցքային իրողութիւն է ՌԴ-Թուրքիա աշխարհաքաղաքական պայքարի գործում: Լինելով մէկ այլ ռազմական դաշինքի՝ ՆԱՏՕի անդամ՝ Անկարան մտադիր է ձեւաւորել սեփական ռազմական բլոկ, որում ներգրաւուած կը լինեն նաեւ թիւրքական յետխորհրային հանրապետութիւնները: Ընդ որում՝ յատկանշական է այն, որ այս պետութիւնների շարքում են նաեւ ՀԱՊԿի անդամ պետութիւններ՝ Ղազախստանն ու Ղրղզստանը: Վերջիններիս անդամակցութիւնը մէկ այլ ռազմական դաշինքի՝ Մոսկուայի համար յետխորհրդային տարածաշրջա-

⁶⁷ W. Górecki, M. Chudziak, “The (pan-) Turkic Caucasus: The Baku-Ankara Alliance and its Regional Importance,” *SWP: Centre for Eastern Studies*, November 2020:374, էջ 6:

⁶⁸ “Эрдоган в Баку: Парад Победы над Арменией и Отголоски Османской Империи” (Էրդողանը Բաքում. յաղթանակի շքերթ Հայաստանի նկատմամբ եւ Օսմանեան Կայսրութեան արձագանգները), *Бу-бу-си Русская Служба*, 10.12.2020, <https://www.bbc.com/russian/news-55239689> :

նում նոր մարտահրավերներ կ'առաջացնի եւ կասկածի տակ կը դնի ՀԱՊԿի արդիւնաւէտութիւնը որպէս ռազմական կառոյց: Չնայած միացեալ թիրքական բանակի ձեւաւորմանը վերաբերող առարկայական քայլերի բացակայութեանն, արցախեան պատերազմի ժամանակ թուրք բարձրաստիճան պաշտօնեաների կողմից եղան մի շարք նշանակալի այցելութիւններ դէպի Կենտրոնական Ասիա: Այս տեսանկիւնից կարելոր են 2020 Հոկտեմբերի 26-27ին Թուրքիայի ՊՆ նախարար Խուլուսի Աքարի այցերը Ղազախստան եւ Ուզբեկստան, որոնց ընթացքում քննարկուել են ռազմական ոլորտում գործակցութեան ամրապնդումը եւ խորացումը⁶⁹, ինչը նախադրեալներ է ստեղծում թիրքա-մահմեդական միացեալ բանակի ստեղծման հեռանկարի ուղղութեամբ:

Տարածաշրջանում իր «մուտքը» ամրապնդելու համար թուրքական կողմը պատերազմից անմիջապէս յետոյ առաջարկեց ստեղծել «3+3» ձեւաչափով (Ռուսաստան, Իրան, Թուրքիա, Հայաստան, Վրաստան, Ադրբեջան) համագործակցութեան հարթակի նոր նախագիծ, որը ըստ թուրքական կողմի՝ կը զբաղուի նաեւ արցախեան հակամարտութեան կարգաւորմամբ⁷⁰: Համագործակցութեան այս նոր նախագիծը եւս իրատեսական չէ՝ հաշուի առնելով այն բարդ քաղաքական յարաբերութիւնները, որոնք առկայ են այդ վեց պետութիւնների միջեւ⁷¹: Չնայած տարածքում խոշոր դերակատարներ ՌԴն ու Իրանը դրական արձագանգ են տուել համագործակցութեան այս նախագիծին՝ այնուամենայնիւ, հաւանականութիւնը շատ ցածր է, որ Մոսկուան եւ Թեհրանը կեանքի կոչեն այն, քանի որ վերջիններիս համար անթոյլատրելի է թուրքական աղեցութեան խորացումը տարածաշրջանում:

Չնայած մի շարք հակամարտային գոտիներում ունեցած հակոտնեայ շահերին, թէ՛ ՌԴն, թէ՛ Թուրքիան չեն գնում բացայայտ առճակատման: Պատճառը՝ ռուս-թուրքական յարաբերութիւնների իրավիճակային բնոյթն

⁶⁹ А. Тарабановский, “Турецкий гамбит в Средней Азии. «Армия Турана» вместо ОДКБ?” (Թուրքական բախտախաղ Կենտրոնական Ասիայում. «Թուրանի բանակ»ը ՀԱՊԿի փոխարէն), *ИА Красная Весна*, <https://rossaprimavera.ru/article/966795c9> (13.01.2021):

⁷⁰ Վերելում անդրադարձել են 2008ին ռուս-վրացական հնգօրեայ պատերազմից յետոյ Թուրքիայի նման առաջարկին (T. Gumrukcu, E. Toksabay, “Turkey can open border if Armenia takes steps for peace – Erdogan,” *Reuters*, 11.12.2020, <https://www.reuters.com/article/armenia-azerbaijan-turkey/turkey-can-open-border-if-armenia-takes-steps-for-peace-erdogan-idUKA4N2FR01B?edition-redirect=uk>:

⁷¹ Նախագիծ ընդգրկում Կրաստանը արդէն իսկ յայտարարել է, որ մաս չի կազմելու տարածաշրջանային համագործակցութեան այս հարթակին՝ ՌԴի ներկայութեան պատճառով (Z. Anjaparidze, “The Second Karabakh War and Georgia’s Threatened Transit Role,” *The Jamestown Foundation-Global Research and Analysis. Eurasia Daily Monitor*, 2021:18(26), էջ 1):

է, որը մշտապէս կախում է միջազգային ասպարէզում իրենց նկատմամբ եղած դիրքորոշումից: Երկու երկրներն էլ միջազգային յարաբերութիւններում ունեն լուրջ բարդութիւններ եւ նրանցից իւրաքանչիւրի համար միմեանց հետ յարաբերութիւնները կարեւոր են՝ չնայած որոշ հարցերում առկայ լուրջ տարակարծութիւններին: Սրանով է պայմանաւորուած երկակի բնոյթը երկկողմ յարաբերութիւններին, որոնք զարգանում են մրցակցութեան եւ համագործակցութեան համադրութեամբ:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹԻՒՆ

ԽՍՀՄ փլուզումից յետոյ ռուս-թուրքական աշխարհաքաղաքական մրցակցութեան վերլուծութիւնը Հարաւային Կովկասի հակամարտութիւնների ենթահոդում ցոյց է տալիս, որ.-

- Առաջին տասնամեակում Անկարան քայլեր ձեռնարկեց դառնալու Հարաւային Կովկասի եւ Կենտրոնական Ասիայի ազդեցիկ դերակատարներից մէկը, սակայն ձախողուեց, քանի որ չունենալով համապատասխան քաղաքական եւ տնտեսական ներուժ, չկարողացաւ փոխարինել ՌԴին: Այս փուլում ՌԴ-Թուրքիա աշխարհաքաղաքական մրցապայքարում առանցքային նշանակութիւն ունեցան հարակովկասեան հակամարտութիւնները: Արցախեան առաջին պատերազմում՝ հայկական, իսկ վրացաբխազականում՝ արբխազական կողմի յաղթանակները, ինչպէս նաեւ Մոսկուայի միջնորդութեամբ զինադադարների հաստատումը յանգեցրեցին տարածաշրջանում ՌԴի ազդեցութեան ամրապնդմանը:

- ԻԱ. դարասկզբին ռուս-թուրքական յարաբերութիւններում արձանագրուեցին էական փոփոխութիւններ, ինչը պայմանաւորուած էր նոր իրողութիւնների հետ: Թուրքիայում Արդարութիւն եւ Զարգացում Կուսակցութիւնը իշխանութեան անցնելով որդեգրեց «Ռազմավարական խորութիւն» արտաքին քաղաքականութեան նոր հայեցակարգը՝ հիմքում ունենալով «նորօսմանականութեան» գաղափարախօսութիւնը: Նպատակ ունենալով վերածուելու միջազգային յարաբերութիւններում կարեւոր սուբեկտի՝ Անկարան քայլեր ձեռնարկեց տարածաշրջանում կշիռ ունեցող ՌԴի հետ գործընկերային յարաբերութիւններ հաստատել:

- Տարածքում աշխարհաքաղաքական գոտիների վերադասաւորման յաջորդ փուլը տեղի ունեցաւ 2008ին, որի առանցքային իրադարձութիւնը եղաւ ռուս-վրացական հնգօրեայ պատերազմը: Պատերազմից յետոյ ՌԴն շարունակեց զբաղեցնել առաւել ազդեցիկ դիրք աշխարհաքաղաքական մրցակցութեան մէջ ներգրաւուած երկրների շրջանում: Իսկ Անկարան, ՌԴի ու ԱՄՆի միջեւ խորացող աշխարհաքաղաքական պայքարի յենքին, բախուեց մի շարք մարտահրաւերների՝ տարածաշրջանային առաջնորդ դառնալու ծրագրի իրագործման առումով: Ստեղծուած բարդ իրավիճակից նուազագոյն կորուստներով դուրս գալու համար Թուրքիան ստիպ-

ուած էր ճկուն քաղաքականություն վարել եւ հանդէս եկաւ ռուսամէտ նախապատուութիւններով:

- Չնայած մերձարեւելեան հակասութիւններին, որը յանգեցրեց երկկողմ յարաբերութիւններում քաղաքական ճգնաժամի՝ Մոսկուան եւ Անկարան քայլեր ձեռնարկեցին երկկողմ յարաբերութիւնների կարգաւորման: Պատճառը՝ միջազգային յարաբերութիւններում ՌԴի եւ Թուրքիայի զգալի բարդութիւններն են, որոնք դրսեւորում են մեկուսացուածութեան լուրջ նշաններ:

- ՌԴի դիրքերի ամրապնդումը Սեւ Ծովում եւ Մերձաւոր Արեւելքում, ինչի արդիւնքում վտանգում են Թուրքիայի ծրագրերը տարածաշրջանային առաջնորդ դառնալու գործում, ստիպեցին Անկարային եւս մէկ փորձ ձեռնարկել Հարաւային Կովկասում ազդեցութեան գօտիների վերադասաւորման ուղղութեամբ՝ հրահրելով եւ անմիջական մասնակցութիւն ունենալով 2020 Սեպտեմբերին Արցախի դէմ Ադրբեյջանի ռազմական սանձազերծումին: Արցախեան 44օրեայ պատերազմի արդիւնքում մի կողմից՝ Մոսկուան ամրապնդեց իր ռազմական ներկայութիւնը տարածաշրջանում՝ խաղաղապահ առաքելութիւն ծաւալելով Արցախում եւ իր վերահսկողութիւնը հաստատեց ռազմավարական նշանակութիւն ունեցող տարածաշրջանային հաղորդակցային հանգոյցների նկատմամբ, միւս կողմից՝ չդիմակայեց Անկարային տարածաշրջան մուտք գործելը եւ վերջինիս հետ գնաց փաստացի երկխօսութեան ու ճանաչեց նրա շահերը Հարաւային Կովկասում:

- Չնայած միաժամանակ տարբեր տարածաշրջանների հակամարտային գօտիներում Անկարայի եւ Մոսկուայի միջեւ փոխանորդեալ պատերազմներ են ընթանում, Ռուսաստանն ու Թուրքիան չեն դիմում ուղղակի առճակատման՝ հաշտի առնելով միջազգային համագործակցութեան ոլորտում առկայ դժուարութիւններն ու երկկողմ բազմուղի, խորը առեւտրատնտեսական յարաբերութիւնները, որոնց շարքում առանցքային դերակատարութիւն ունի ուժանիւթի համագործակցութիւնը:

- Հաշտի առնելով Հարաւային Կովկասի անկայուն եւ բռնկուն բնոյթը՝ ՀՀն պէտք է ճկուն արտաքին քաղաքականութիւն իրականացնի ու համագործակցութեան նոր եզրեր նախաձեռնի համաշխարհային եւ տարածաշրջանային ազդեցիկ դերակատարների հետ, մասնատրապէս այսօր, երբ թուրքական գործոնի աշխուժացում է գրանցուել տարածաշրջանում՝ արցախեան մարտադաշտում *status quo*-ի փոփոխութեան պատճառով, ինչի արդիւնքում Արցախի հիմնահարցի կարգաւորմանը եւ պետականութեան անվտանգային համակարգին առնչուող լուրջ մարտահրաւերներ եւ դժուարութիւններ են յայտ եկել:

RUSSIAN-TURKISH GEOPOLITICAL RIVALRY AND THE SOUTHERN CAUCASUS CONFLICTS (1990-2020)

(Summary)

GRIGOR ARSHAKYAN (garshakyan@mail.ru)

SYUZANNA MARTIROSYAN (martirosyansuzie@gmail.com)

The article examines the main aspects of Russian-Turkish geopolitical rivalry over the past 30 years, especially in the context of ethnic conflicts in the South Caucasus. Russia and Turkey view ethnopolitical conflicts as a plausible means of gaining influence in the South Caucasus and use them to arrive at the desired course of events in the region. Indeed, the locations of the first Artsakh war (1992-1994), the Georgian-Abkhazian (1992-1993) and the Russo-Georgian five-day wars (2008), as well as the 44-day war in Artsakh (2020) have been strategic playgrounds where Moscow and Ankara had and have opposing interests.

The article argues that the above-mentioned conflicts and the fluctuation of Russo-Turkish rivalry have led to an initial redrawing of the spheres of influence in the region. It notes, however, that the new balance of power in the South Caucasus will mainly depend on the final outcome of the settlement of these conflicts.

The article studies as well the patterns of Russo-Turkish bilateral relations, which reflect a combination of both rivalry and cooperation.